

ข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13

Policy Proposal for Moral and Ethics Development of Basic Educational Learners in of Regional Education Office No.13

กุลรัศมี อัครวราราศย์
Kullarat Akkaravarasal

นักวิชาการศึกษาเชี่ยวชาญ สำนักงานศึกษาธิการภาค 13 จังหวัดนครราชสีมา 30000
Educator, Expert Level at The Regional Education Office No.13, Nakhon Ratchasima 30000, Thailand
Corresponding Author, E-mail:kullarat61@gmail.com

Received: 8 February 2019, Revised: 30 April 2019, Accepted: 21 May 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) ศึกษาสภาพและประเด็นปัญหาการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 และ 2) พัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ 1) ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และศึกษานิเทศก์ จำนวน 599 คนได้มาโดยวิธีการสุ่มอย่างง่าย และ 2) ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 42 คน ได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ 1) แบบสอบถาม 2) แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและ 3) แบบบันทึกการประชุมสนทนา กลุ่มสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.19$ S.D. = 0.55) พบประเด็นปัญหาจำนวน 8 ประเด็น ได้แก่ 1.1) การสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 1.2) การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียน 1.3) การเผยแพร่ผลงานและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของครูและนักเรียน 1.4) การขยายผลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 1.5) การสรุปองค์ความรู้ และการเผยแพร่โครงการ คุณธรรมสู่สาธารณชน 1.6) ความต่อเนื่องของนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมผู้เรียน 1.7) การจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมผู้เรียน และการประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และ 1.8) การนิเทศ ติดตาม และประเมินผลการพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียน 2. การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ 2.1) ด้านการกำหนดนโยบายและอัตลักษณ์ จำนวน 3 ประเด็น 2.2) ด้านการมีส่วนร่วม จำนวน 3 ประเด็น 2.3) ด้านการเรียนรู้และยกระดับ จำนวน 6 ประเด็น และ 2.4) ด้านระบบกลไกและการขับเคลื่อน จำนวน 5 ประเด็น

คำสำคัญ : ข้อเสนอเชิงนโยบาย, การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียน, สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน,
สำนักงานศึกษาธิการภาค 13

Abstract

The purposes of this research were 1) to study conditions and issues of learners' moral and ethics development of Basic Educational Schools in area of Regional Education Office No.13, and 2) develop policy proposals for learners' moral and ethics development of Schools in Area of Regional Education Office No.13. The sampling groups were 1) 599 of directors, teachers, and education supervisors from simple random sampling, and 2) 42 of specialists from purposive sampling. The research instruments were 1) questionnaires, 2) semi-structured interview, and 3) recording form of focus group discussion. The statistics used in data analysis were Mean and Standard deviation. The results were as follows: 1) The conditions and issues of learners' moral and ethics development of basic schools were at the highest level ($\bar{x} = 4.19$ SD = 0.55) while the 8 problem issues were to: 1.1) create participation network and learning exchange, 1.2) being a good role model for learners, 1.3) publishing work and exchange ideas between teachers and students, 1.4) critical analyzing and exchanging knowledge, 1.5) Summarizing and sharing moral projects to the public, 1.6) consistency of policies related to moral development moral of learners, 1.7) designing activities to develop learners morality and applying to daily life, and 1.8) supervising, monitoring and evaluating of moral development of learners. 2) The 4 development of policy proposals were to: 1.1) policy and identity establishment (3 issues), 1.2) participation (3 issues), 1.3) learning and enhancement (6 issues), and 1.4) mechanism and mobility (5 issues).

Keywords : Policy Proposals, Learners' Moral and Ethics Development, Basic Educational Schools, Regional Education Office No.13

1. บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ระบุว่า ยึด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งสร้างคุณภาพชีวิตและสุขภาวะที่ดีสำหรับคนไทยพัฒนาคนให้มีความเป็นคนที่สมบูรณ์มีวินัย ใฝ่รู้ มีความรู้ มีทักษะ มีความคิดสร้างสรรค์ มีทัศนคติที่ดี รับผิดชอบต่อสังคม มีจริยธรรมและคุณธรรม พัฒนาคอนทุนช่วงวัยและเตรียมความพร้อมเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ อย่างมีคุณภาพ รวมถึงการสร้างคนให้ใช้ประโยชน์และอยู่กับสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูล อนุรักษ์ฟื้นฟูใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสมคุณธรรมและจริยธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความสุขสงบยั่งยืน ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และ เป็นสิ่งที่จะต้องมีการส่งเสริมให้เกิดขึ้นโดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่มีวิวัฒนาการความเจริญก้าวหน้าและความทันสมัยในหลาย ๆ ด้าน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. 2560) ปัจจุบันประเทศไทยกำลังประสบกับปัญหาวิกฤตทางสังคมหลายด้าน ปัญหาส่วนใหญ่มาจากคนไทยยังไม่เห็นความสำคัญของการพัฒนา

คุณธรรมจริยธรรม ยังมุ่งแสวงหาความสุขและสร้างอัตลักษณ์ส่วนตัวผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ นอกจากนี้สถานการณ์ปัญหาสังคมไทยยิ่งนับวันจะรุนแรงมากขึ้นทั้งจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่แข่งขันกันอย่างเสรี มีการต่อสู้กันทางการตลาดที่กระตุ้นให้ผู้คนนิยมการบริโภคผ่านสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ รวมทั้งวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลทำให้โครงสร้างของสังคมไทยอ่อนแอ รวมถึงต้นทุนทางศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมไทยที่เป็นเอกลักษณ์แสดงให้เห็นความเป็นตัวตนของคนไทยต่างถูกละเลย และถูกปฏิเสธจากเด็กและเยาวชน ทำให้เด็กและเยาวชนส่วนหนึ่งได้รับการหล่อหลอมจากสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม ส่งผลให้เยาวชนมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนเสี่ยงต่อการทำผิดกฎหมายและศีลธรรมอันดีงาม รวมถึงมีค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ ขาดคุณธรรม จริยธรรม ในเรื่องความรับผิดชอบ ขาดระเบียบวินัย ความขยันหมั่นเพียร และความซื่อสัตย์ อีกทั้งยังรวมไปถึงสภาพของสถาบันครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้ความสัมพันธ์ของครอบครัวลดน้อยลง ขาดการเอาใจใส่และละเลยในการปลูกฝังเรื่องคุณธรรมจริยธรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของสังคมไทยให้กับเยาวชนเหล่านี้ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมของเด็ก และส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพคนให้มีจิตสำนึกของความเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมและเป็นคนดีของสังคม (ศูนย์คุณธรรม องค์การมหาชน, 2559)

จากสถานการณ์ดังกล่าวรัฐบาลได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเพื่อให้คนไทยหันต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่หลากหลายและการมีแนวโน้มสู่สังคมปัจเจกบุคคล ซึ่งทุกภาคส่วนของสังคมควรมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ปลูกฝังค่านิยมแก่ครอบครัวในด้านบทบาท หน้าที่ในการปลูกฝังจิตสำนึกทางคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรหลาน รัฐให้ความสำคัญแก่ครอบครัว จัดการช่วยเหลือ จัดการเตรียมความพร้อมให้แก่พ่อแม่โดยจัดเป็นหลักสูตรสอนโดยผ่านตัวแทนองค์กรต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย ขณะเดียวกันรัฐดำเนินการจัดหลักสูตรสอนคุณธรรม จริยธรรมอย่างเป็นระบบให้แก่เด็กอย่างต่อเนื่องไปจนถึงวัยผู้ใหญ่ จัดสภาพแวดล้อมที่ดีในโรงเรียน จัดวิชาด้านคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม ตลอดจนวิชาทักษะชีวิตให้แก่เด็กทุกคน ปลูกฝังค่านิยมให้ครูในเรื่องบทบาทหน้าที่และการปลูกฝังจิตสำนึกทางคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนให้ความรู้แก่ครูในการพัฒนาและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม และเร่งรัดให้โรงเรียนทุกแห่งดำเนินการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม โดยการนำเอาหลักการของโรงเรียนคุณธรรมเข้ามาใช้ทั้งนี้เพื่อจะพัฒนาคนในสังคม โดยเฉพาะนักเรียนซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชาติบ้านเมืองในอนาคต ให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม นำหลักคุณธรรมเข้ามาปรับและประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ โดยมีภาคีเครือข่ายคุณธรรมมีส่วนร่วมกำหนดรูปแบบการขับเคลื่อนคุณธรรมในบริบทพื้นที่ของตนเอง ด้วยการค้นหาต้นทุนความดีที่มีอยู่ในพื้นที่ ค้นหาสภาพปัญหาและแรงบันดาลใจนโยบายในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมกระบวนการแก้ไขหรือกระบวนการทำงานส่งเสริม ร่วมค้นหาหลักคุณธรรมหรือปัจจัยสู่ความสำเร็จ ร่วมกำหนดเป้าหมายการขับเคลื่อนสังคมคุณธรรมภาพรวมของระดับจังหวัด และแนวทางหรือแผนการขับเคลื่อนสังคมคุณธรรมที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติด้านคุณธรรม พร้อมกับให้ข้อเสนอเชิงปฏิบัติการ ข้อเสนอเชิงนโยบายด้านการส่งเสริมคุณธรรมเพื่อให้งานส่งเสริมคุณธรรมสู่การปฏิบัติและเกิดความยั่งยืน โดยการทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ 20 ปี ที่มีเป้าหมายให้ประเทศไทย มั่นคง มั่งคั่งยั่งยืน ด้วยการบูรณาการความร่วมมือประชารัฐ เพื่อสร้างสังคมคุณภาพและสังคมคุณธรรมอย่างเป็นรูปธรรม (ศูนย์คุณธรรม องค์การมหาชน, 2560 และนายิกา จันทรียิวหา, 2560)

สำนักงานศึกษาธิการภาค 13 ได้สำรวจสภาพปัจจุบันและปัญหาการดำเนินงานของสถานศึกษาในสังกัดเกี่ยวกับนโยบายและกลยุทธ์คุณธรรมนำความรู้ โดยมีจุดเน้นให้โรงเรียนทุกโรงเรียนในสังกัดจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมนำความรู้และจากการสำรวจสภาพปัจจุบันและปัญหาดังกล่าว พบว่า ด้านบริหารจัดการ ผู้บริหารและบุคลากรขาดการประสานความร่วมมือกับชุมชน นโยบายด้านการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมไม่เป็นรูปธรรมและไม่ชัดเจน ด้านการจัดสภาพแวดล้อม พบว่า สภาพแวดล้อมของโรงเรียนส่วนใหญ่มีบรรยากาศไม่เอื้อต่อการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ขาดวัสดุ อุปกรณ์และสื่อการฝึกอบรมนักเรียนด้านการพัฒนาหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนและการนิเทศ พบว่า ขาดการวิเคราะห์หลักสูตรและการจัดทำหลักสูตรเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม พบว่า โรงเรียนไม่สนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมเท่าที่ควร ขาดการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจแก่นักเรียนที่มีคุณธรรมจริยธรรมดีเด่น ด้านการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียน พบว่า ผู้เกี่ยวข้องยังไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม ขาดการสนับสนุนช่วยเหลือด้านทรัพยากรในการส่งเสริม คุณธรรมจริยธรรมและด้านการกำกับ ติดตามและประเมินผลที่หลากหลาย พบว่า ขาดเครื่องมือที่ใช้ในการกำกับ ติดตามและประเมินผลที่หลากหลาย ขาดระบบการกำกับ ติดตามอย่างต่อเนื่องไม่มีการนำผลการประเมินไปใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (สำนักงานศึกษาธิการภาค 13, 2561) ด้วยผลจากการศึกษาดังกล่าวสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 จึงกำหนดนโยบายและกลยุทธ์คุณธรรมนำความรู้ โดยมีจุดเน้นที่สำคัญคือ ทุกโรงเรียนในสังกัดจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมคุณธรรมนำความรู้

ดังนั้นเพื่อให้ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 สามารถนำข้อเสนอเชิงนโยบายไปสู่การพัฒนาการปฏิบัติอย่างแท้จริง จึงได้กำหนดโครงการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในเขตพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

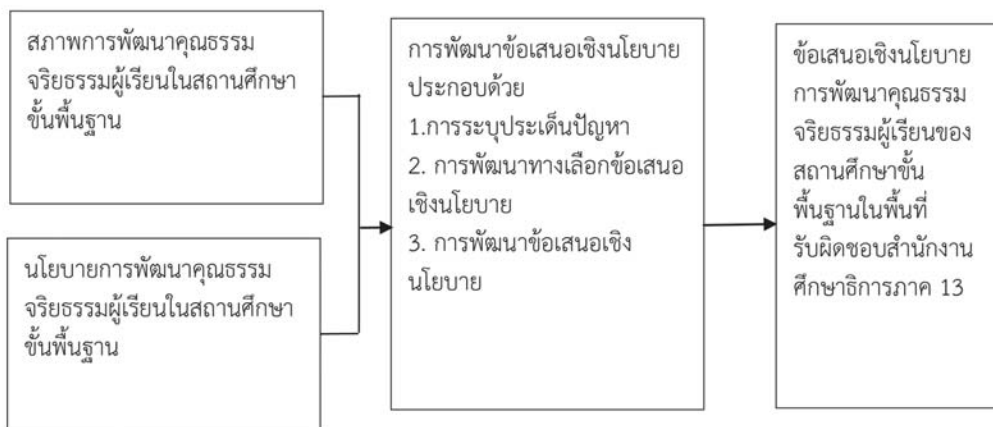
2.1 เพื่อศึกษาสภาพและประเด็นปัญหาการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13

2.2 เพื่อพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13

3. แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษานี้ใช้แนวคิดจากการสังเคราะห์นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและแนวคิดการวิจัยข้อเสนอเชิงนโยบายของ Majchrzak (1984) ใน 3 ขั้นตอน คือ การระบุประเด็นปัญหา นโยบาย การพัฒนาทางเลือกนโยบาย และการพัฒนาเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายโดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Method Research) ระหว่างวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยแบ่งการดำเนินการออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาสภาพและระบุประเด็นปัญหาการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 และขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และศึกษานิเทศก์ที่รับผิดชอบหรือเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในพื้นที่รับผิดชอบของสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 จำนวน 3,588 คน

กลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และศึกษานิเทศก์ที่รับผิดชอบหรือเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในพื้นที่รับผิดชอบของสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 สุ่มตัวอย่างด้วยวิธีสุ่มอย่างง่ายแบบแบ่งชั้นภูมิ (Stratified Random Sampling) กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างในระดับความคลาดเคลื่อน (e) ที่ยอมรับได้ $\pm 5\%$ (359) โดยใช้ตารางสำเร็จรูปของ Yamane (1973 อ้างใน อีรวุฒิ เอกะกุล, 2543) จำนวน 599 โรงเรียน

ผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ประกอบด้วยผู้บริหารระดับสูง ได้แก่ รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจากจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ และสุรินทร์ จังหวัดละ 1 คน รวม 7 คน และผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่มเป็นผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนที่มีผลการปฏิบัติงานที่เป็นเลิศ (Best Practice)

ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษา 12 คน ครู 12 คน และศึกษานิเทศก์ 11 คนรวมทั้งสิ้น 35 คน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling)

4.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) ที่มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับแบบสัมพัทธ์แบบกึ่งโครงสร้างและแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

4.3 การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือ

ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือด้วยตัวเองและนำไปหาคุณภาพของเครื่องมือโดยมีขั้นตอนการดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

4.3.1 ศึกษาเอกสารแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและแนวทางการสร้างเครื่องมือ

4.3.2 ดำเนินการสร้างแบบสอบถาม และอ่านทบทวน เพื่อปรับปรุงให้เหมาะสม

4.3.3 นำแบบสอบถามให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา ภาษา และค่าความเที่ยงตรงของแบบสอบถามโดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ได้ค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ระหว่าง 0.7 – 0.9

4.3.4 หาค่าความเชื่อมั่นโดยนำแบบสอบถามไปทดลอง (Try out) กับสถานศึกษาที่ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมด้านการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมและไม่ใช้กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 35 โรงเรียน ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.99

4.3.5 นำแบบสอบถามไปสอบถามกลุ่มตัวอย่าง

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้

วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) โดยมีเกณฑ์ในการแปลผล 5 ระดับ ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 4.51-5.00 แปลว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด

ค่าเฉลี่ย 3.51-4.50 แปลว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก

ค่าเฉลี่ย 2.51-3.50 แปลว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 1.51-2.50 แปลว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับน้อย

ค่าเฉลี่ย 1.00-1.50 แปลว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับน้อยที่สุด

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษาข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 ได้ผลการวิจัยดังนี้

5.1 สภาพการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.19$, S.D. = 0.55) โดยมีด้านผู้บริหารสถานศึกษามีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{x} = 4.38$, S.D. = 0.57) รองลงมาคือ ด้านโรงเรียน ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.56) และด้านนักเรียนมีค่าคะแนนเฉลี่ยต่ำที่สุด ($\bar{x} = 4.03$, S.D. = 0.55) โดยมีประเด็นปัญหาที่มีค่าเฉลี่ยต่ำกว่า 4.00 จำนวน 8 ประเด็น ได้แก่ 1) การสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างครูกับครูโรงเรียนอื่น หรือระหว่างโรงเรียนกับโรงเรียนอื่น รวมทั้งโรงเรียนกับหน่วยงานภายนอกอยู่ในระดับน้อย ทำให้การพัฒนาคุณธรรมนักเรียนไม่สำเร็จตามเป้าหมายตามที่ตั้งไว้ 2) การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียนของผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งครู ผู้บริหารโรงเรียน รวมถึงผู้ปกครองและชุมชนทำให้นักเรียนเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ 3) การเผยแพร่ผลงานและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของครูและนักเรียนขาดความต่อเนื่อง ไม่สม่ำเสมอ ไม่ชัดเจน และไม่เป็นรูปธรรมเท่าที่ควร เห็นได้จากครูมีผลงานและนำผลงานจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับกลุ่มโรงเรียนระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาในระดับจังหวัด ระดับภูมิภาคจนถึงระดับประเทศค่อนข้างน้อย 4) การขยายผลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านคุณธรรมทั้งภายในโรงเรียน กับชุมชน หรือโรงเรียนอื่น ๆ กลุ่มตามความสนใจ ชุมนุม หรือชมรมของนักเรียนมีการปฏิบัติกิจกรรม ค่อนข้างน้อย 5) ผู้เรียนยังขาดการสรุปองค์ความรู้จากโครงการคุณธรรม และโรงเรียนขาดการเผยแพร่โครงการ คุณธรรมสู่สาธารณชน ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เอกสารแผ่นพับ สื่อสิ่งพิมพ์ เสียงตามสาย รวมทั้งโรงเรียนส่วนใหญ่ไม่สามารถเป็นแบบอย่างให้กับโรงเรียนอื่นได้ 6) โรงเรียนรับนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมผู้เรียนซึ่งหลายๆ โครงการมีลักษณะใกล้เคียงกัน และที่ผ่านมามีนโยบายที่มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เช่น การสอบ NT, O-Net เป็นต้น ทำให้นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมผู้เรียนบางครั้งขาดความต่อเนื่อง โรงเรียนจึงเกิดความสับสนและปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง 7) การจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมผู้เรียนที่ผ่านมาพบว่า โรงเรียนต้องปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ มากสร้างภาระให้ครูเพิ่มขึ้น ซึ่งบางโรงเรียนบางแห่งมีครูไม่เพียงพอ ทำให้การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนไม่ต่อเนื่องหรือปฏิบัติได้น้อย ในส่วนครูส่วนหนึ่งขาดความรู้ ความเข้าใจ หรือมีทักษะในการจัดกิจกรรมไม่เพียงพอ ทำให้ขาดการบูรณาการในวิชาต่าง ๆ การใช้สื่อการสอนที่ไม่ทันสมัย การจัดกิจกรรมไม่น่าสนใจ และไม่สามารถไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันได้ 8) การนิเทศ ติดตาม และประเมินผลการพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียนพบว่า การนิเทศ ติดตามขาดความต่อเนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และผู้บริหารสถานศึกษา ทำให้ครูขาดขวัญกำลังใจ และการจัดกิจกรรมพัฒนาคุณธรรมผู้เรียนไม่ต่อเนื่อง

5.2 การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 พบว่า ข้อเสนอเชิงนโยบายประกอบด้วย 4 ด้านคือ 1) ด้านการกำหนดนโยบายและอัตลักษณ์จำนวน 3 ประเด็น ได้แก่ (1) การวางแผน (2) การสร้างการรับรู้และการยอมรับ และ (3) การกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน 2) ด้านการมีส่วนร่วมจำนวน 3 ประเด็น ได้แก่ (1) การกำหนดวิธีการบรรลุคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน (2) การลงมือปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายการเปลี่ยนแปลง (3) การสร้างครูแกนนำนักเรียนแกนนำและชุมชนแกนนำ 3) ด้านการเรียนรู้และยกระดับจำนวน

7 ประเด็น ได้แก่ (1) การบูรณาการโครงการ กิจกรรมการเรียนรู้ (2) การจัดทำโครงการคุณธรรม (3) ความต่อเนื่อง ต่อ ยอดและการสร้างนวัตกรรม (4) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ (5) การถอดบทเรียนและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (6) การเป็นแหล่งเรียนรู้และ (7) การประเมินผล 4) ด้านระบบกลไกและการขับเคลื่อน จำนวน 5 ประเด็น ได้แก่ (1) การส่งเสริม สนับสนุน/เสริมแรง (2) การประชาสัมพันธ์/การสื่อสารสาธารณะ (3) การดำเนินการเป็นขั้นตอน (4) การนิเทศติดตามและ (5) การส่งเสริมปัจจัยเกื้อหนุน

6. สรุปผลการศึกษาและอภิปรายผล

6.1 สรุปผลการศึกษา

6.1.1 สภาพการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีด้านผู้บริหารสถานศึกษามีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงที่สุดรองลงมาคือ ด้านโรงเรียน และด้านนักเรียน มีค่าคะแนนเฉลี่ยต่ำที่สุด โดยพบประเด็นปัญหาที่มีค่าเฉลี่ยต่ำกว่า 4.00 จำนวน 8 ประเด็น ได้แก่ 1) การสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 2) การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียน 3) การเผยแพร่ผลงานและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของครูและนักเรียน 4) การขยายผลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 5) การสรุปลงข้อคิด และ การเผยแพร่โครงการ คุณธรรม ผู้สาธิตชน 6) ความต่อเนื่องของนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมผู้เรียน 7) การจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมผู้เรียน และการประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และ 8) การนิเทศ ติดตาม และประเมินผลการพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียน

6.1.2 การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายพบว่า ข้อเสนอเชิงนโยบาย ประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการกำหนดนโยบายและอัตลักษณ์ จำนวน 3 ประเด็น 2) ด้านการมีส่วนร่วม จำนวน 3 ประเด็น 3) ด้านการเรียนรู้และยกระดับ จำนวน 6 ประเด็น และ 4) ด้านระบบกลไกและการขับเคลื่อน จำนวน 5 ประเด็น

6.2 อภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษาที่มีข้อค้นพบที่สำคัญสามารถนำมาอภิปรายได้ดังนี้

6.2.1 สภาพการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบ สำนักงานศึกษาธิการภาค 13 จากการวิจัยครั้งนี้พบว่าโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยด้านผู้บริหารสถานศึกษามีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากผู้บริหารสถานศึกษามีความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนเห็นได้จากการคำนึงถึงการกำหนดอัตลักษณ์ และการกำหนดนโยบาย รวมทั้งการดำเนินการต่าง ๆ อย่างเป็นขั้นตอนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม เช่น การส่งเสริมการเรียนรู้ การนำผลการประเมินมาพัฒนาอย่างจริงจัง การสร้างแรงจูงใจ การส่งเสริมสนับสนุนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถโดยการพัฒนาเป็นครูแกนนำ รวมทั้งสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องและต่อยอดจนเกิดนวัตกรรมเป็นโครงการคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับมโนตา ตูลย์เมธการ และคณะ (2560) ที่วิจัยเรื่องการสังเคราะห์องค์ความรู้กระบวนการขยายผลโรงเรียนคุณธรรมจริยธรรมในส่วนภูมิภาคและการประเมินผลการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมจริยธรรม ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรมจริยธรรมของโรงเรียนกลุ่มเป้าหมายได้แก่ การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทั้งผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครองและชุมชน รวมถึงกระบวนการทำงานโดยที่ผู้บริหารต้องกำหนดเป้าหมาย

ในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมที่ชัดเจน สร้างความตระหนักและความเข้าใจแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ประสานงานความร่วมมือจากทุกภาคส่วนและประพาดิตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับครูและนักเรียน ส่วนด้านที่มี ค่าคะแนนเฉลี่ยต่ำที่สุด คือด้านนักเรียน เห็นได้จากเมื่อนักเรียนได้จัดทำโครงการคุณธรรมแล้วมีการสรุปลองค์ ความรู้ยังขาดการเผยแพร่สู่สาธารณชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เอกสาร แผ่นพับ สื่อสิ่งพิมพ์ หรือเสียงตามสาย กลุ่มหรือชุมชนที่นักเรียนจัดตั้งขึ้นยังขาดการสร้างเครือข่ายหรือการมีส่วนร่วมในการนำโครงการคุณธรรมไป ขยายผล แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งภายในโรงเรียน หรือระหว่างโรงเรียน หรือกับชุมชนทำให้ส่วนใหญ่จึงยังไม่ สามารถเป็นแบบอย่างให้กับโรงเรียนอื่น ๆ ได้ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสภาพปัญหาของโรงเรียนที่ยังขาดการ จัดทำเอกสารเผยแพร่ เช่น แผ่นพับ วารสารหนังสือ หรือสื่อสังคมออนไลน์ทำให้การสร้างเครือข่ายและการมี ส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกทั้งระหว่างโรงเรียนกับโรงเรียน หรือชุมชน ภาคเอกชน รวมทั้งภาครัฐค่อนข้าง น้อย

6.2.2 การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 พบว่าประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการกำหนดนโยบาย และอัตลักษณ์ด้านการมีส่วนร่วม ด้านการเรียนรู้และยกระดับ และด้านระบบกลไกและการขับเคลื่อน สามารถ อภิปรายได้ดังนี้

6.2.2.1 ด้านการกำหนดนโยบายและอัตลักษณ์ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายจำนวน 3 ประเด็น ได้แก่ การวางแผน การสร้างการรับรู้และการยอมรับและการกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน เนื่องจา การกำหนดนโยบายเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกโรงเรียนต้องกำหนดเพื่อเป็นทิศทางการดำเนินงาน ซึ่งผู้บริหาร สถานศึกษาต้องให้ความสำคัญ และการนำนโยบายสู่การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ซึ่งจะบ่งบอกถึงคุณธรรมของโรงเรียนในภาพรวม และคุณธรรมอัตลักษณ์ที่ กำหนดต้องสามารถนำไปแก้ปัญหาในโรงเรียนได้จริง และต้องได้จากการประชุมระดมความคิดของผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน โรงเรียนควรเชิญมาร่วมระดม ความคิดเห็น เพื่อใ้ งานพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมบรรลุผล และยังเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและหน่วยงานมาก ยิ่งขึ้นคุณธรรมอัตลักษณ์ประกอบด้วย คุณธรรมเป้าหมายของโรงเรียนและพฤติกรรมบ่งชี้เชิงบวกของทั้ง 3 ฝ่าย คือนักเรียน ครู ผู้และบริหาร หลักสำคัญของการกำหนดคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียน คือ การแปลง คุณธรรมเป้าหมายให้เป็นจริยธรรมหรือพฤติกรรมบ่งชี้เชิงบวก กระบวนการพัฒนา ต้องมีความชัดเจน สอดคล้องกับปัญหา สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และประเมินผลการเปลี่ยนแปลงได้ ประการสำคัญคือต้องมุ่ง แก้ไขปัญหาของนักเรียนเพื่อช่วยเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของนักเรียนเป็นหลักโดยมีคุณธรรมเป้าหมายเป็นตัว กำกับทิศทางการปฏิบัติพฤติกรรมบ่งชี้เชิงบวก เช่น ความซื่อสัตย์ การไม่เบียดเบียนเวลาราชการความตรงเวลา ความซื่อสัตย์ของนักเรียน การไม่ลอกการบ้าน เป็นต้น วิธีการที่ช่วยให้บรรลุเป้าหมาย ได้แก่ การจัดทำ โครงการคุณธรรม การเป็นแบบอย่างที่ดีซึ่งกันและกัน การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรม การบูรณาการคุณธรรมในการจัดการเรียนรู้ สอดคล้องกับการศึกษาของเจ็จันท์ จงสถิตอยู่ และรุ่งเรือง สุขาภิรมย์ (2550) ที่ได้สังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศ ต่างๆเพื่อเป็นฐานที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ ร่วมกันพัฒนาความเจริญและความมั่นคงของประเทศชาติ ได้แก่ ความขยัน อดทน ซื่อสัตย์ มีวินัย เคารพในระเบียบ ความรับผิดชอบ รู้หน้าที่และประหยัด รวมทั้งพบว่า คุณลักษณะเด่นของคนเอเชีย คือ ความกตัญญู ความรักชาติ ความอ่อนน้อม ขณะที่คุณลักษณะเด่นของคน ยุโรป อเมริกาเหนือ และแปซิฟิกใต้ มีจุดเด่นเรื่องการยอมรับในความแตกต่างและความหลากหลาย ศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคม ศาสนาพุทธนิกายมหายานและคำสอน

ของขงจื้อมีอิทธิพลต่อการปลูกฝังคุณลักษณะและคุณธรรมจริยธรรมเด่นเรื่องความซื่อสัตย์ ความเคารพ ในอาวุโสการจัดระเบียบของสังคม ความสัมพันธ์และหน้าที่ระหว่างสมาชิกในครอบครัว องค์กร และสังคม โดยรวมสถาบันครอบครัวและสถาบันการศึกษาเป็นสถาบันที่ทุกประเทศยังให้ความสำคัญในการหล่อหลอม คุณธรรมจริยธรรมของเด็กและเยาวชน ประเทศในเอเชียครอบครัวถ่ายทอดค่านิยมจากศาสนา ลัทธิหรือความ เชื่อต่าง ๆ ผ่านพ่อแม่ และญาติผู้ใหญ่สู่ลูกหลานโดยเฉพาะเรื่องความเคารพในอาวุโส ความอ่อนน้อม ความกตัญญู ส่วนประเทศในยุโรป อเมริกาเหนือ ครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยวประกอบด้วยพ่อและแม่ เลี้ยงดูลูกโดยหล่อหลอมคุณลักษณะด้านการช่วยเหลือตนเองความมีวินัย และความมีระเบียบ สำหรับการ ถ่ายทอดคุณธรรมจริยธรรมผ่านสถาบันการศึกษาบางประเทศมีทั้งการจัดสอนเป็นรายวิชา ซึ่งมีทั้งวิชาทางด้าน ศาสนาโดยตรงหรือวิชาอื่นที่มีเป้าหมายสร้างคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ส่วนประเทศที่มีประชากรนับถือศาสนา หลากหลาย จะไม่สอนวิชาศาสนาโดยตรงในโรงเรียน วิชาที่ใช้สอนเพื่อหล่อหลอมคุณลักษณะ ได้แก่ วิชาว่าด้วยการเป็นพลเมืองดี วิชาปรัชญาชีวิต แต่พบว่า การเรียนการสอนที่สำคัญและได้ผลดีในหลายประเทศ ได้แก่ การสอนผ่านกระบวนการกิจกรรมที่เชื่อมโยงชีวิตจริง สิ่งรอบข้างและสภาพแวดล้อม การสอนให้คิดวิเคราะห์รู้จักเหตุและผลการยอมรับความแตกต่าง การเคารพในสิทธิผู้อื่น เป็นต้น ปัจจัยอื่น ๆ ที่มีความสำคัญต่อการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในแต่ละประเทศ คือผู้นำประเทศหรือผู้นำศาสนา นักคิด นักปราชญ์บทบาทของสื่อมวลชนและสื่อต่าง ๆ การมีส่วนร่วมของชุมชนองค์กร มูลนิธิ บทบาทของรัฐ การออกกฎหมายหรือระเบียบ ประวัติศาสตร์และสภาพภูมิศาสตร์ อิทธิพลของปัจจัยเหล่านี้แตกต่างกัน ออกไปในแต่ละประเทศ บางปัจจัยเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติหรือโดยไม่ได้ตั้งใจ แต่บางประเทศได้ใช้ปัจจัยบาง ด้านเป็นยุทธศาสตร์หลักในการหล่อหลอมคุณลักษณะของประชากรในประเทศ เช่น นำประวัติศาสตร์ของ ประเทศ หรือคำสอนของผู้นำเป็นรากฐานในการกระตุ้นให้คนในชาติมีความสามัคคี มีความรักชาติ หรือการสนับสนุนองค์กร มูลนิธิ ให้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อเด็กและเยาวชน ประชาชน ด้วยวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือลดทอนพฤติกรรมที่พึงประสงค์ การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมเป็นกระบวนการ ที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องและใช้เวลาให้เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต รัฐเข้ามามีบทบาทดำเนินการหรือสนับสนุนภาค ส่วนต่าง ๆ ในสังคมด้วยรูปแบบต่าง ๆ จะเป็นผลดีของการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคม เป็นอย่างดี

6.2.2.2 ด้านการมีส่วนร่วม ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายจำนวน 3 ประเด็น ได้แก่การกำหนด วิธีการบรรลุคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียนการลงมือปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงและการสร้าง ฐานแก่นำนักเรียนแกนนำและชุมชนแกนเป็นหัวใจในการพัฒนา จึงเป็นบุคคลสำคัญยิ่งที่จะนำนโยบายสู่การ ปฏิบัติให้บรรลุผล ดังนั้นในการคัดเลือกแกนนำผู้บริหารโรงเรียนต้องให้ความสำคัญกับการเลือกแกนนำ และพัฒนาแกนนำเพื่อให้สามารถเป็นทีมงานที่สำคัญของโรงเรียนวิธีการตั้งแต่การคัดเลือกแกนนำโดยเน้นการ มีส่วนร่วมและพิจารณาความเหมาะสมของผู้ที่จะรับคัดเลือก เป็นแกนนำ เป็นผู้ที่มีภาวะผู้นำ มีทัศนคติที่ดีต่อ การพัฒนาคุณธรรม มีมนุษยสัมพันธ์ เป็นแบบอย่างที่ดี และสมาชิกในโรงเรียนให้การยอมรับมีการอบรมพัฒนา แกนนำมอบหมายงานให้โอกาสในการปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมาย พัฒนาความรู้ ความสามารถและทักษะ ในการปฏิบัติงานตามความจำเป็นของแกนนำเพิ่มเติมต่อเนื่องบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาคือ การติดตาม ให้คำปรึกษา แนะนำ และเสริมแรงสร้างเสริมพลังอำนาจอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งค้นหาและสร้าง แกนนำรุ่นต่อไปเพื่อส่งต่อการกิจการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาไป ยั่งยืนต่อไปอย่างต่อเนื่องทั้งแกนนำครูและแกนนำนักเรียน ทั้งนี้การมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้

การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 ประสบความสำเร็จโดยการมีส่วนร่วมต้องร่วมกันทั้งในโรงเรียน และนอกโรงเรียนซึ่งประกอบด้วย หน่วยงานราชการ ภาคเอกชน และชุมชนโดยรอบ อาจเนื่องมาจากผู้บริหารสถานศึกษาเปิดโอกาสให้ครูเข้ามา มีส่วนเกี่ยวข้องมีอิสระในการทำงานตลอดจนเสนอแนะหรือแสดงความคิดเห็นเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาซึ่งลักษณะ ดังกล่าวย่อมเป็นแรงจูงใจให้ครูเกิดความรู้สึกรักผูกพันและร่วมกันรับผิดชอบต่อสิ่งที่ร่วมกันมีความมุ่งมั่นตั้งใจจริง และทุ่มเทแรงกายแรงใจ เพื่อพัฒนานักเรียนรวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับนักเรียน เอาใจใส่และให้คำแนะนำ ที่ดีแก่นักเรียน และต้องมีครูแกนนำที่มีความเข้มแข็งเป็นหลักในการดำเนินงาน ในขณะที่นักเรียนดำเนินงาน โครงการคุณธรรมจริยธรรมที่คิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา เห็นคุณค่าและความสำคัญของการพัฒนาตนเองและการพัฒนาโรงเรียน ทั้งนี้ในส่วนของผู้ปกครองและชุมชน ต้องมีส่วนร่วม ในกิจกรรมการพัฒนานักเรียนส่งเสริมสนับสนุนทรัพยากรในการดำเนินงาน รวมทั้งประพฤติตนเป็นแบบอย่าง ที่ดีให้กับนักเรียนทำให้สถานศึกษาประสบผลสำเร็จในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของผู้เรียนต่อไปสอดคล้อง กับจันทราณี สงวนนาม (2545) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่าจะก่อให้เกิดความ สามัคคีระหว่างผู้บริหารและผู้ร่วมงานทุกระดับในองค์กรลดความขัดแย้งในการทำงาน เพิ่มความไว้วางใจซึ่งกัน และกันมากขึ้นสร้างบรรยากาศที่ดีในการทำงานช่วยให้ผู้ร่วมงานมีความสุขจิตดีทุกคนมีงานทำสร้างความ เป็น ประชาธิปไตยในองค์กรลดค่าใช้จ่ายและใช้ทรัพยากรอย่างทะนุถนอมช่วยให้การใช้งบประมาณเป็นไปอย่างมี ประสิทธิภาพช่วยให้ผู้ร่วมงานเกิดความรู้สึกว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร และสัมฤทธิ์ กางเพ็ง (2545) กล่าวถึงประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ว่าการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดการระดมความคิดและอภิปราย ร่วมกันระหว่างผู้เกี่ยวข้องทำให้เกิดความคิดเห็นที่หลากหลาย ทำให้การปฏิบัติมีความเป็นไปได้มากกว่าการคิด คนเดียวมีผลในทางจิตวิทยาคือทำให้เกิดการต่อต้านน้อยลงในขณะที่เดียวกันก็จะเกิดการยอมรับมากขึ้น เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารที่ดีกว่า สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันตลอดจน การเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานหรือผู้เกี่ยวข้องมีโอกาสได้ใช้ความสามารถและ ทักษะในการทำงานร่วมกันเกิดความมีน้ำใจและความจงรักภักดีต่อหน่วยงานมากขึ้นและการมีส่วนร่วม จะทำให้ผลการปฏิบัติงานดีขึ้น การตัดสินใจมีคุณภาพมากขึ้นและส่งเสริมให้มีการปรับปรุงงานตลอดจน ผู้ร่วมงานมีความพึงพอใจในการปฏิบัติงานมากขึ้น

6.2.2.3 ด้านการเรียนรู้และยกระดับ ได้ข้อเสนอเชิงนโยบาย จำนวน 7 ประเด็น ได้แก่ การบูรณาการโครงการกิจกรรมการเรียนรู้ การจัดทำโครงการคุณธรรม ความต่อเนื่อง ต่อยอด และการสร้าง นวัตกรรมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้การถอดบทเรียนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การเป็นแหล่งเรียนรู้และการ ประเมินผลการบูรณาการโครงการกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นการลดภาระในการปฏิบัติงานของครูและบุคลากร และหากสามารถบูรณาการโครงการกิจกรรมกับโครงการใหม่ที่เป็นนโยบายหรือโครงการหน่วยงานรัฐหรือ กิจกรรมในชุมชน จะช่วยลดภาระ สามารถประสานและสร้างงานร่วมกันได้ โครงการคุณธรรมหรือโครงการ ความดี เป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการทำความดีมีคุณธรรมแบบเชิงรุก โดยให้ผู้เรียนที่เป็นเด็กและ เยาวชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมการเรียนรู้เอง ผ่านเทคนิควิธีการเรียนรู้แบบโครงการ (Project Approach) โดยประเด็นที่เลือกทำโครงการนั้นเกิดขึ้นมาจากความสนใจและความคิดริเริ่มของผู้เรียนเอง เน้น การเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มที่ลงมือปฏิบัติงานจริง ด้วยความพากเพียรพยายามอย่างจดจ่อต่อเนื่องในช่วง ระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควร ในลักษณะวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) นำไปสู่การแก้ไขปัญหาทาง ศีลธรรม และส่งเสริมการบ่มเพาะความดีมีคุณธรรมอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบ รวมทั้งการขยายความมี ส่วนร่วมไปสู่บุคคลต่าง ๆ ในสถานศึกษาและชุมชนของตนเองหรือชุมชนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง หลักสำคัญในการ

ทำโครงการคือ “ผู้เรียนคิด ทำ นำเสนอ โดยครูเป็นที่ปรึกษา” ประการสำคัญอีกหนึ่งอย่างคือ การสร้างเครือข่ายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนให้บรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้โดยการกระตุ้นการสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมผ่านทางเครือข่ายสังคมออนไลน์ทั่วถึงเช่นสร้างระบบการส่งต่องาน และสร้างเว็บไซต์เพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายเข้าด้วยกัน ซึ่งจากผลการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าการสร้างเครือข่ายสามารถช่วยแก้ปัญหาการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้มากกว่าวิธีดำเนินงานในรูปแบบเดิมด้วยการเปิดโอกาสให้บุคคลและองค์กรได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารรวมทั้งบทเรียนและประสบการณ์กับบุคคลหรือองค์กรที่อยู่นอกหน่วยงานของตนลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน ให้ความร่วมมือและทำงานในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยมีหลักการรักษาความสำเร็จของเครือข่าย คือการจัดกิจกรรมร่วมที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องมีการรักษาสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกเครือข่ายกำหนดกลไกสร้างระบบจูงใจจัดหาทรัพยากรสนับสนุนเพียงพอให้ความช่วยเหลือและช่วยแก้ไขปัญหามีการสร้างผู้นำรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่องเนื่องจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นเครื่องมือที่นิยมใช้ในโลกของการทำงานสมัยใหม่ ซึ่งให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลพัฒนาประสิทธิภาพของการปฏิบัติงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบการจัดการความรู้ ประกอบด้วย การค้นหาสร้าง รวบรวม กลั่นกรอง และ จัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผู้ต้องการใช้ข้อมูลสามารถเข้าถึงข้อมูลนั้นได้ตลอดเวลา ผู้บริหาร ครู และผู้เกี่ยวข้องต้องเรียนรู้การสร้างและการใช้ความรู้ในการปฏิบัติงานอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องสุดท้ายคือ การถอดบทเรียนซึ่งเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญเพื่อให้การดำเนินงานตามคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียนเป็นไปตามเป้าหมายด้วยการกำหนดแนวปฏิบัติของโรงเรียนให้มีบทบาทวิเคราะห์หลังการปฏิบัติงาน (After Action Review) เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการปฏิบัติงานแต่ละครั้งหรือแต่ละกิจกรรมตามความต้องการของโรงเรียน เพื่อนำข้อมูลย้อนกลับ (feedback) มาใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติงานครั้งต่อไป รวมทั้งเป็นการกระตุ้นให้คณะทำงาน เกิดความตื่นตัว และรู้สึกผูกพันอยู่กับงาน ติดตามปรับปรุงการทำงานแต่ละครั้งอย่างต่อเนื่องโรงเรียนควรจัดให้มีการถอดบทเรียนของกระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม และ โครงการ คุณธรรมที่ประสบความสำเร็จ ควรวิเคราะห์ผลงานที่เกิดขึ้นจริง เปรียบเทียบกับผลที่โรงเรียนคาดหวังไว้ เพื่อ ทราบสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริง และผลงานที่เกิดขึ้นจริง รวมทั้ง วิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก เพื่อทราบว่า ผลงานที่เกิดขึ้น เกิดอย่างไร มีปัจจัยอะไรเสริมหนุนหรือขัดขวางหลังจากการถอดบทเรียนทุกเรื่อง ควรสังเคราะห์บทเรียนที่ได้รับ ทั้ง การวางแผนกระบวนการทำงาน กิจกรรมและเป้าหมาย ฯลฯ เพื่อรู้ว่าสิ่งใดที่ควรทำต่อไป สิ่งใดที่ควรละเว้น สิ่งใดที่ควรนำมาปรับปรุงก่อนนำไปทำต่อไป และสรุปข้อเสนอแนะ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้จริง

6.2.2.4 ด้านระบบกลไกและการขับเคลื่อน ได้ข้อเสนอเชิงนโยบาย จำนวน 5 ประเด็น ได้แก่ การส่งเสริม สนับสนุน/เสริมแรงการประชาสัมพันธ์/การสื่อสารสาธารณะการดำเนินการเป็นขั้นตอน การนิเทศติดตาม และการส่งเสริมปัจจัยเกื้อหนุนประเด็นที่มีความสำคัญคือ การประชาสัมพันธ์เป็นการสื่อสารสาธารณะเพื่อสร้างการรับรู้ การประชาสัมพันธ์เชิงบวกหรือประชาสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์บนฐานความเป็นจริงและสร้างการรับรู้กับผู้เกี่ยวข้อง จะทำให้เกิดผลดีและเป็นการส่งเสริมสนับสนุนโครงการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมของโรงเรียนได้อีกทางหนึ่ง ในเรื่องนี้ผู้บริหาร ครูและศึกษานิเทศก์ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่มได้ให้รายละเอียดที่น่าสนใจและระบบการนิเทศติดตามโรงเรียนคุณธรรม มีความสำคัญยิ่งเพราะการนิเทศติดตามจะช่วยในการแก้ปัญหา การให้คำปรึกษาแนะนำและกระตุ้นให้เกิด การมีส่วนร่วมทั้งโรงเรียน โดยนิเทศอาสาจะรับฟัง ความก้าวหน้า ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงาน โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่ม นักเรียน ครู ผู้ปกครอง ชุมชน เยี่ยมชม ปฏิบัติงานจริงในโรงเรียน ให้คำปรึกษา แนะนำตามความจำเป็นเมื่อโรงเรียนต้องการ ให้ความช่วยเหลืออย่างกัลยาณมิตร เป็นกำลังใจให้โรงเรียน สนับสนุนการสร้าง

ทีมทำงานนิเทศภายใน ของโรงเรียน และจัดการนิเทศ ติดตามโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งยังร่วม ถอดบทเรียนความสำเร็จ ในการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมเพื่อนำไปขยายผล ระบบการนิเทศติดตาม เป็นกลไก และเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ส่งผลให้กระบวนการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรมบรรลุผลสำเร็จโรงเรียนควรจัดให้มีการ ติดตามนิเทศภายใน เพื่อร่วมเตรียมความพร้อมของการปฏิบัติงานรับฟัง ความก้าวหน้าของการปฏิบัติงาน ให้คำปรึกษา คำแนะนำ ช่วยแก้ไขปัญหาคอขวดของการดำเนินงาน ติดตาม เป็นกำลังใจให้ผู้ปฏิบัติงาน อย่างต่อเนื่องร่วมประเมินผลและถอดบทเรียนความสำเร็จของโรงเรียนต่อไป

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

7.1.1 ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณธรรมอัตลักษณ์และกรอบแนวคิด โรงเรียนคุณธรรม การขับเคลื่อนการบริหารงานโครงการโรงเรียนคุณธรรมการนิเทศ ติดตามการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนคุณธรรม และการประเมินผลการดำเนินงานโครงการโรงเรียนคุณธรรมนอกจากนี้ผู้บริหาร สถานศึกษาควรบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ มีโครงสร้างการบริหารงานด้านคุณธรรมมีรูปแบบ นวัตกรรมในการบริหารงานด้านคุณธรรม มีกระบวนการนิเทศ กำกับ ติดตาม การดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรม มีการประเมินผลการปฏิบัติงานและนำผลการประเมินไปใช้ในการพัฒนาด้านคุณธรรมและผู้บริหารสถานศึกษา ควรประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการครองตน ครองคน ครองงานให้ได้รับการยอมรับ หรือการยกย่องเชิดชูเกียรติ

7.1.2 การบริหารสถานศึกษาควรดำเนินการเป็นขั้นตอน และนำศาสตร์พระราชามาใช้ คือ การเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม (ผู้บริหาร ครู ผู้เรียน บุคลากรทุกคนในโรงเรียน ผู้ปกครอง ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง) และการบูรณาการคุณธรรมจริยธรรมในการจัดการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระโดยใช้ โครงการงานเป็นนวัตกรรมในการพัฒนาและมีการนำผลการประเมินมาพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบการ บริหารสถานศึกษาต้องสร้างแรงจูงใจการหนุนเสริม และการส่งเสริมสนับสนุนเป็นปัจจัยสำคัญเพื่อให้การ ดำเนินงานโครงการโรงเรียนคุณธรรมเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนนอกจากนี้ปัจจัยเพื่อความสำเร็จ อีกประการหนึ่ง คือ การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และพัฒนาสถานศึกษาให้เป็นแหล่งเรียนรู้

7.1.3 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ควรดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนสถานศึกษาจัดการศึกษา โดยเน้นการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียน ได้แก่ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การจัด กิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมผู้เรียนที่ประสบความสำเร็จ การจัดนิทรรศการเผยแพร่ผลงานของ สถานศึกษาที่ดำเนินการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมผู้เรียนจนบังเกิดผลเป็นที่ประจักษ์

7.1.4 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกระดับควรดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนและประสานความร่วมมือ ระหว่างสถานศึกษา องค์กรในพื้นที่ ได้แก่ องค์กรเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันทางศาสนา สถาบันครอบครัวให้มีโอกาสมมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียน

7.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยครั้งนี้ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในพื้นที่รับผิดชอบสำนักงานศึกษาธิการภาค 13 ที่เกิดจากการผสมผสานวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและวิธีวิจัยเชิงปริมาณแต่ก็ยังขาดการนำไปทดลองใช้จริงกับหน่วยงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียน ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการนำผลการศึกษาไปทดลองใช้เพื่อให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติม และนำไปปรับปรุงและขยายผลในโอกาสต่อไป

8. บรรณานุกรม

- จันทร์ธานี สงวนนาม. (2545). *ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารสถานศึกษา*. กรุงเทพฯ : บุ๊คพ้อยท์
- เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และรุ่งเรือง สุชาภิรมย์. (2550). *รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศต่าง ๆ*. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน).
- ธีรวุฒิ เอกะกุล.(2543). *ระเบียบวิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์*. อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- นายิกา จันทรีหาว.(2560). รูปแบบการส่งเสริมจริยธรรมนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นราธิวาส เขต 1. *วารสารวิจัยทางการศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*. 11(2) : 51-70.
- มนตา ตulyเมธการ, อรุมา เจริญสุข , วิไลลักษณ์ ลังกา ,อิทธิพัทธ์ สุวทันพรกุล และพินดา มารุ่งเรือง. (2560).*รายงานการสังเคราะห์องค์ความรู้กระบวนการขยายผลโรงเรียนคุณธรรมจริยธรรมในส่วนภูมิภาค และการประเมินผลการพัฒนาโรงเรียนคุณธรรม จริยธรรม สำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดิน (ฉบับสมบูรณ์)*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สัมฤทธิ์ กางเพ็ง. (2545). *รูปแบบการมีส่วนร่วมในสถานศึกษา*. กรุงเทพฯ : เคพรีน อินเตอร์กรุ๊ป.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2560). *นโยบาย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2561*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- สำนักงานศึกษาธิการภาค 13. (2561). *รายงานสภาพปัจจุบันและปัญหาการดำเนินงานของสถานศึกษาในสังกัด พ.ศ. 2561*. เอกสารอัดสำเนา.
- ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2560). *สถานการณ์คุณธรรมและการขับเคลื่อนสังคมคุณธรรม 8 จังหวัดภาคเหนือตอนล่าง*. สืบค้นเมื่อ 5 มีนาคม 2563.
- จาก <http://www.moralcenter.or.th/images/AS-P/N/...pdf>
- Majchrzak, A. (1984). *Technical analysis. In Methods for Policy Research*. Sage : Beverly Hills.ak.